

УДК 347.122

Олексій КОТ,
старший науковий співробітник
відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
член Ради з питань судової реформи
при Президенті України,
кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

На сучасному етапі розвитку вітчизняного приватного права спостерігається стрімкий розвиток доктрини і законодавства щодо регулювання корпоративних відносин та захисту корпоративних прав. Це зумовлює підвищення інтересу науковців до відповідної проблематики, про що свідчить поява значної кількості дисертаційних досліджень, присвячених захисту корпоративних прав.

При цьому можна констатувати збільшення кількості судових спорів, які мають на меті захист прав учасників господарських товариств і, що найважливіше, реакцію законодавця на ті правові проблеми, які стають очевидними завдяки правозастосовній практиці.

На підтвердження останньої тези в якості прикладу можна звернутися до сфери реалізації права акціонерів вимагати примусового викупу акцій у передбачених законодавством випадках.

Так, відповідно до частини першої ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» (в редакції до 01 травня 2016 р.) кожний акціонер – власник простих акцій товариства вправі вимагати здійснення обов’язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та

голосував проти прийняття загальними зборами рішення про вчинення товариством значного правочину. Зазначимо, що положення ст. 70 вказаного Закону передбачали прийняття загальними зборами акціонерів рішення про вчинення значного правочину, але водночас надавали можливість прийняти рішення про попереднє схвалення значних правочинів, які можуть вчинятися товариством протягом не більш як одного року з дати прийняття такого рішення, якщо на дату проведення загальних зборів неможливо було визначити, які значні правочини вчинятимуться акціонерним товариством у ході поточної господарської діяльності. У зв'язку з цим виникали корпоративні спори між акціонерами і товариствами щодо примусового викупу акцій, належних акціонеру, який зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення, але не про вчинення товариством значного правочину, а про попереднє схвалення значних правочинів. Позиція акціонера у таких спорах зводилася до того, що немає істотної різниці між рішеннями про вчинення та попереднє схвалення значних правочинів, тому мета надання акціонеру права вимагати примусового викупу його акцій свідчить про виникнення цього права незалежно від того, яке за типом рішення приймалося загальними зборами.

Однак Верховний Суд України зайняв іншу позицію. У своїй постанові в одній зі справ суд дійшов висновку про те, що законодавець розмежовує поняття «рішення про вчинення значного правочину» і «рішення про попереднє схвалення значних правочинів». Прийняття загальними зборами акціонерів рішення про вчинення значного правочину кореспондує обов'язку виконавчого органу товариства вчинити конкретний значний правочин. Водночас прийняття загальними зборами акціонерів рішення про попереднє схвалення значних правочинів, які можуть ним вчинятися протягом року, означає лише згоду на можливість вчинення значних правочинів у майбутньому. І це не має наслідком реального настання юридичного факту, з яким закон пов'язує виникнення в акціонерного товариства обов'язку здійснити викуп акцій акціонера. З урахуванням наведеного висновок касаційного суду про те, що голосування проти прийняття загальними зборами рішення про попереднє схвалення значних правочинів відповідно до п. 2 частини першої ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» є підставою для здійснення обов'язкового викупу належних акціонером акцій, якщо він цього вимагає, був визнаний таким, що ґрунтується на неправильному застосуванні норм матеріального права [1].

Наведена правова позиція в цілому відповідає нормам Закону Украї-

ни «Про акціонерні товариства», однак, вочевидь, не узгоджувалася із тією метою, якої прагнув досягти законодавець, формулюючи норми про можливість акціонера вимагати викупу товариством його акцій. З цих причин до Закону були внесені зміни, і з 01 травня 2016 року загальним зборам було дозволено приймати рішення про надання згоди на вчинення та про попереднє надання згоди на вчинення значних правочинів. При цьому згідно нової редакції ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонеру було надано право вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо загальними зборами було прийнято рішення про надання згоди на вчинення товариством значних правочинів, у тому числі про попереднє надання згоди на вчинення значного правочину. Така позиція законодавця, по суті, сприяла запобіганню корпоративних конфліктів у товариствах, що були зумовлені недосконалістю законодавства.

Водночас слід визнати, що не всі проблемні питання застосування корпоративного законодавства в частині захисту прав учасників господарських товариств вирішені шляхом подібного втручання законодавця чи формуванням відповідної правозастосовної практики.

Дослідження особливостей захисту права акціонера на обов'язковий викуп товариством належних цій особі акцій дає можливість виявити проблемні питання, які виникають на практиці та стосуються захисту цього права в контексті визначення справедливої ціни, за якою мають бути викуплені відповідні цінні папери акціонерним товариством.

Так, ТОВ «Компанія з управління активами «Арт-Капітал Менеджмент» звернулося до господарського суду з позовом до ПАТ «Банк Альянс» про визнання недійсним 2 рішення загальних зборів акціонерів відповідача щодо збільшення розміру статутного капіталу та визнання недійсним рішення спостережної ради відповідача про затвердження ринкової вартості акцій ПАТ «Банк Альянс» у розмірі 2,0089 грн за одну акцію.

Господарськими судами було встановлено, що позивач є акціонером та власником простих іменних акцій ПАТ «Банк Альянс» номінальною вартістю 10,00 грн на загальну суму 5 496 120 грн. 23.12.2013 року на засіданні спостережної ради відповідача було визначено дату проведення позачергових загальних зборів акціонерів та питання, які включалися до порядку денного, зокрема, щодо збільшення статутного капіталу відповідача шляхом приватного розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості за рахунок додаткових внесків. Повідомлення про скликання загальних зборів акціонерів відповідача було опубліковане

в газеті «Відомості національної комісії з цінних паперів та фондового ринку» № 246 від 26.12.2013 року.

27.12.2013 року відбулося засідання спостережної ради відповідача, на якому була затверджена ринкова вартість простих іменних акцій відповідача у розмірі 2,0089 грн за одну акцію, на підставі даних про біржовий курс цих акцій, наданих ПАТ «Фондова біржа ПФТС», станом на 25.12.2013 року.

На загальних зборах акціонерів відповідача, які відбулися 18.02.2014 року, було прийнято рішення, зокрема, про збільшення розміру статутного капіталу відповідача. Представник позивача був присутнім на зборах та голосував проти збільшення статутного капіталу відповідача.

Місцевий господарський суд, з позицією якого погодилась і апеляційна інстанція, задовольняючи позовні вимоги в частині визнання недійсним п. 2 рішення загальних зборів акціонерів відповідача про збільшення розміру статутного капіталу виходив з того, що між днем прийняття рішення про проведення загальних зборів і днем проведення загальних зборів минуло 57 днів, у той час, як відповідно до частини першої ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» та п. 12.7 Статуту відповідача встановлена дата не може передувати дню прийняття рішення про проведення загальних зборів і не може бути встановленою раніше, ніж за 60 днів до дати проведення загальних зборів.

У частині визнання недійсним рішення спостережної ради ПАТ «Банк Альянс» щодо затвердження ринкової вартості акцій у розмірі 2,0089 грн за одну акцію господарські суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що ціна викупу акцій сформована внаслідок маніпулювання на ринку цінних паперів, що підтверджується постановою НКЦПФР про накладення санкцій за правопорушення на ринку цінних паперів від 16.07.2014 року.

Вищий господарський суд України не погодився з висновками господарських судів попередніх інстанцій, скасував відповідні судові рішення та прийняв нове рішення про відмову в задоволенні позову. Мотивами відмови у задоволенні позову щодо оскарження рішення спостережної ради про затвердження вартості акцій стало наступне.

У частині першій ст. 69 Закону України «Про акціонерні товариства» визначено, що ціна викупу акцій не може бути меншою, ніж їх ринкова вартість. Ціна викупу акцій розраховується станом на день, що передую дню опублікування в установленому порядку повідомлення про скликання загальних зборів, на яких було прийнято рішення, яке стало під-

ставою для вимоги обов'язкового викупу акцій. Ринкова вартість акцій визначається в порядку, встановленому ст. 8 цього Закону. Відповідно до частини другої ст. 8 цього Закону ринкова вартість емісійних цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах, визначається як вартість цінних паперів, визначена відповідно до законодавства про цінні папери та фондовий ринок.

Згідно з роз'ясненнями ДКЦПФР № 7 від 10.08.2010 року «Про порядок застосування розділу XII Закону України «Про акціонерні товариства» щодо здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством розміщених ним акцій» ринковою вартістю цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах, є їх біржовий курс.

Господарські суди попередніх інстанцій, скасовуючи рішення Спостережної ради відповідача, посилались на постанову НКЦПФР, якою встановлені ознаки маніпулювання цінами на фондовому ринку. Проте ця постанова НКЦПФР не дає підстав для скасування оскаржуваного рішення Спостережної ради з огляду на хронологію прийняття останніх. Крім того, Спостережна рада товариства, затверджуючи ринкову вартість акцій, керується наданими їй відомостями про біржовий курс акцій на відповідну дату та самостійно не визначає їх вартість [2].

Утім, Верховний Суд України із висновками суду касаційної інстанції не погодився з огляду на таке.

У вказаній вище постанові НКЦПФР про накладення санкцій за порушення на ринку цінних паперів було зазначено, що 25.12.2013 року між ТОВ «Форвард Капітал» і ТОВ «Перша Фондова Брокерська Компанія», що діяло за рахунок та в інтересах ТОВ «Компанія «ЛАНСЕЛОТ» (яке є акціонером відповідача), на Фондовій біржі ПФТС протягом 1 хвилини 44 секунд було укладено три біржові контракти щодо купівлі/продажу акцій відповідача: продаж 2500 акцій за ціною 2,01 грн за акцію, продаж 2500 акцій за ціною 2,0096 грн за акцію, зворотна купівля 5000 акцій за ціною 2,008 грн за одну акцію. За результатами таких торгів власником 5000 штук акцій відповідача залишилося ТОВ «Компанія «ЛАНСЕЛОТ». НКЦПФР визнала, що такі фінансові операції не мають очевидного економічного сенсу, оскільки єдиним їх наслідком стали збитки ТОВ «Компанія «ЛАНСЕЛОТ» у розмірі 441,00 грн. Зазначені біржові контракти дали можливість відповідачеві встановити ціну обов'язкового викупу акцій у розмірі 2,0089 грн на підставі курсу, який склався 25.12.2013 року і був розрахований тільки на підставі трьох біржових контрактів за один день. На підставі наведених фактів НКЦПФР дійшла висновку, що дії ТОВ «Форвард Капітал» мають ознаки маніпу-

лювання, а саме: неодноразове протягом торговельного дня здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, якщо за результатами таких торгів власник таких фінансових інструментів не змінюється.

З урахуванням наведеного Верховний Суд України погодився з висновками господарських судів першої та апеляційної інстанції про те, що відповідно до ст. 69 Закону України «Про акціонерні товариства» ринковою ціною не може вважатися ціна акцій, яка ґрунтується на біржових угодах, які вчинені з порушенням закону та містять ознаки маніпулювання на фондовому ринку. Оскільки у цій справі ціна обов'язкового викупу акцій була сформована у незаконний спосіб, рішення про здійснення викупу акцій відповідачем за такою ціною порушує права та законні інтереси позивача, які охороняються ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства».

За таких обставин суттєвого значення набуває і оцінка порушення відповідачем вимог частини першої ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства». У даному спорі це порушення вимог про дату проведення зборів є істотним. У зворотному відліку на час, який передував проміжку 60 днів до дати проведення зборів, біржова торгівля акціями здійснювалася за значно вищою ціною і за відсутності маніпуляцій попередній курс прямо впливав на ціну викупу. Маніпулятивна ціна сформована у часі у безпосередньому зв'язку з порушенням вимоги закону про строк повідомлення про дату зборів [3].

Встановлені судами фактичні обставини справи та мотиви судових рішень досить детально наведені тут не випадково, оскільки сутність правового конфлікту, який виник, полягала не у формальному слідуванні нормі права, а була значно глибшою. У цій надзвичайно цікавій для наукового аналізу та надзвичайно важливій з огляду захисту прав акціонерів справі яскраво ілюструється особливість корпоративних правовідносин, яка підкреслює, що, з однієї сторони, вони є відносними та існують всередині товариства, а з іншої – не позбавлені впливу зовнішніх чинників та дій третіх осіб, що зумовлює складність цих правовідносин. Можна погодитися з Верховним Судом України в тому, що права акціонера були істотним чином порушені й повинні отримати правовий захист. Проте, розуміючи, що суди обмежені предметом позову, все ж викликає сумніви спосіб, у який було надано захист корпоративним правам акціонера.

Як зазначалося вище, позовні вимоги про визнання недійсним рі-

шення загальних зборів акціонерів відповідача щодо збільшення розміру статутного капіталу господарські суди мотивували тим, що між днем прийняття рішення про проведення загальних зборів і днем проведення загальних зборів минуло 57 днів, у той час, як не могло бути менше за 60 днів.

Разом з тим навряд чи вищезазначене могло більш-менш істотним чином вплинути на прийняття загальними зборами відповідного рішення.

Вочевидь, розуміючи це, але прагнучи надати захист правам акціонера, Верховний Суд України розглядав порушення щодо маніпулювання ціною в якості первинного (базового), а вже на підставі цього оцінював законність проведення загальних зборів акціонерів. Але ж маніпулювання ціною на біржі має значення лише для визначення ціни викупу акцій і не має відношення до самого юридичного факту (складу), який породжує право вимагати такого викупу, тобто – до законності проведення загальних зборів акціонерів й прийняття на них рішення, реєстрацію акціонера та голосування ним проти збільшення статутного капіталу. Саме ці обставини в сукупності є підставами виникнення права вимагати обов'язкового викупу акцій. Тому маніпулювання ціною акцій на біржі може призвести до порушення права акціонера на викуп його акцій за ринковою ціною, але не до порушення права акціонера брати участь в управлінні товариством. Відтак, посилення на здійснене маніпулювання ціною акцій на біржі в будь-якому разі не може бути підставою оскарження рішення загальних зборів про збільшення розміру статутного капіталу, адже само по собі не свідчить про порушення права акціонера на управління товариством, порушення якого може дати підстави для оскарження зазначеного рішення.

Що ж стосується оскарження акціонером рішення спостережної ради про визначення ціни викупу акцій, то висновки Вищого господарського суду України можна визнати більш обґрунтованими і навряд чи є підстави звинувачувати суд касаційної інстанції у формальному підході до застосування норм права. У судовій практиці є усталеним обґрунтований підхід, що рішення органу управління товариством може бути визнане недійсним за позовом учасника товариства, якщо воно порушує його права та законні інтереси та суперечить вимогам закону і статуту товариства. Відтак лише сам факт порушення прав і законних інтересів позивача рішенням спостережної ради товариства не є достатньою підставою для визнання цього рішення недійсним. Для цього необхідно встановити неправомірність оскаржуваного рішення. На нашу думку, під час розгляду справи неправомірності оскаржуваного рішення спо-

стережної ради товариства встановлено не було, тому можна погодитися з висновками Вищого господарського суду України про те, що спостережна рада товариства, затверджуючи ринкову вартість акцій, керується наданими їй відомостями про біржовий курс акцій на відповідну дату та самостійно не визначає їх вартість. Відтак правовий конфлікт у цій справі виник внаслідок неправомірних дій третіх осіб щодо недобросовісного впливу на біржовий курс акцій, а не у зв'язку з рішенням спостережної ради товариства.

Звичайно, це питання є доволі дискусійним, однак, на нашу думку, у цій справі були відсутні підстави для задоволення позову. Право позивача як акціонера вимагати від відповідача викупу акцій за ринковою ціною було порушене, однак це право не може бути відновлене шляхом визнання недійсним рішення про визначення вартості викупу акцій. Парадокс полягає в тому, що за наслідками перегляду справи Верховним Судом України це право акціонера взагалі «зникло». За таких умов доцільним вбачається запропонувати наступне вирішення конфліктної ситуації.

У разі настання обставин, передбачених частиною першою ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства», між акціонером і товариством виникає зобов'язання, змістом якого є суб'єктивне право акціонера вимагати викупу акцій за ринковою ціною та кореспондуючий цьому праву обов'язок товариства викупити акції за ринковою ціною. Маніпулювання з боку третіх осіб ціною акцій на біржі (незалежно від пов'язаності цих третіх осіб з учасниками вказаного зобов'язання, наявності у них мети вплинути саме на це зобов'язання тощо) впливає на вартість акцій, за якою вони повинні бути викуплені в акціонера – вона стає нижчою за дійсну ринкову. Відтак намір товариства викупити акції за ціною, нижче ринкової, та відмова від викупу за ринковою ціною свідчить про невиконання ним свого зобов'язання. У такій ситуації належним способом захисту може вважатися звернення акціонера до суду з позовом про примусове виконання обов'язку в натурі.

Якщо ж викуп вже здійснено за ціною, нижче ринкової, це свідчить про безпідставне збагачення товариства за рахунок акціонера шляхом незаконного одержання і збереження за собою різниці між ринковою ціною акцій та фактичною ціною викупу акцій. За таких обставин є підстави для пред'явлення акціонером вимог до товариства, які ґрунтуються на нормах цивільного законодавства про безпідставне збагачення, оскільки вони застосовуються незалежно від того, чи було таке збагачення результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб

чи наслідком події (частина друга ст. 1212 ЦК України) та незалежно від вини [4, с. 428; 5].

Підсумовуючи наведений аналіз судових рішень у наведеній справі, можна погодитися з Верховним Судом України в тому, що права акціонера були порушені та потребували захисту. Проте обраний акціонером спосіб захисту не відповідав сутності порушеного права та характеру його порушення, не приводив до ефективного поновлення саме того суб'єктивного права, за захистом якого звернувся позивач, а отже, був неналежним.

Зазначимо, що станом на цей час законодавець зробив спробу для усунення причин, які зумовили виникнення правового конфлікту у вказаній справі. Зокрема, до ст. 8 Закону України «Про акціонерні товариства» були внесені зміни, і наразі ринкова вартість емісійних цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах, визначається як середній біржовий курс таких цінних паперів на відповідній фондовій біржі, розрахований такою фондовою біржею за останні три місяці їх обігу, що передують дню, станом на який визначається ринкова вартість таких цінних паперів. Однак ці зміни лише зменшують вірогідність маніпулювання, проте в цілому не усувають таку можливість – тепер недобросовісні дії в цій сфері будуть пов'язані з використанням більш серйозної підготовки та ресурсів. За таких умов зроблені вище висновки не втрачають своєї актуальності з внесеними змінами.

Як свідчить проведений аналіз, одним із найбільш складних корпоративних прав є право корпоративного управління. Зазвичай, у разі порушення воно захищається шляхом оскарження рішень органів управління товариством. Тим не менш, трапляються випадки, коли на момент визнання недійсним рішення органу товариства, прийнятого з порушенням вказаного корпоративного права, рішення вже було фактично виконано. Зазвичай, це стосується укладення товариством договору на підставі прийнятого рішення загальних зборів чи наглядової ради. На практиці також мають місце випадки, коли порушення права на участь в управлінні товариством полягає якраз у тому, що загальними зборами чи наглядовою радою взагалі не приймалося рішення (тобто немає предмета оскарження), хоча воно повинно було прийматися, а директор товариства самостійно підписав договір від імені товариства, який не мав права підписувати.

Зокрема, нормами чинного законодавства України або положеннями корпоративних актів нерідко встановлюються додаткові процедурні вимоги, які мають бути дотримані під час вчинення товариством певних

видів правочинів. Сюди слід віднести особливий порядок укладення значних правочинів та правочинів із заінтересованістю, обмеження компетенції виконавчого органу товариства на одноосібне прийняття рішення та вчинення певного правочину тощо. Нерідко для вчинення правочину вимагається прийняття рішення про його вчинення чи погодження наглядовою радою чи вищим органом управління товариством. У такій ситуації одноосібне вчинення дій виконавчим органом товариства без відповідного рішення наглядової ради чи загальних зборів учасників (акціонерів) ставить питання про дотримання вимог закону сторонами правочину під час його вчинення, а також про порушення права учасника (акціонера) товариства на участь в управлінні товариством. І слід визнати, що належний захист відповідного корпоративного права неможливий без оскарження укладеного договору. Водночас при оскарженні договору можуть бути порушені інтереси іншої сторони договору. Це значно актуалізує цю проблему, яка дотепер належним чином не вирішена.

У 2004 році в рішенні у справі про охоронюваний законом інтерес Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що акціонер може захищати свої безпосередні права чи охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства. Порядок судового захисту порушених будь-ким, у тому числі третіми особами, прав чи охоронюваних законом інтересів акціонерного товариства, які не можуть вважатися тотожними простій сукупності індивідуальних охоронюваних законом інтересів його акціонерів, визначається законом [6].

З урахуванням наведеного у п. 51 постанови від 24 жовтня 2008 року № 13 Пленум Верховного Суду України відзначив, що законом не передбачено право акціонера (учасника господарського товариства) звертатися до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва. На цій підставі господарські суди мають відмовляти акціонерам (учасникам господарського товариства) в задоволенні позову про укладення, зміну, розірвання чи визнання недійсними договорів та інших правочинів, вчинених господарським товариством. Спори цієї категорії є підвідомчими (підсудними) господарським судам незалежно від їх суб'єктного складу на підставі п. 4 частини першої ст. 12 ГПК, якщо акціонер (учасник господарського товариства) обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав [7].

З огляду на наведене та безпосередньо посиляючись на зазначений п. 51 постанови Пленуму Верховного Суду України № 13, суди нерідко відмовляли у задоволенні позовів акціонерів (учасників) товариства про визнання недійсним договору, укладеного товариством, навіть за умов, коли позивач обґрунтовував своє право на позов посиланням на вихід директора за межі своїх повноважень.

Так, у одній з постанов Вищий господарський суд України відзначив, що не можна ототожнювати власні права та інтереси учасника господарського товариства з правами та інтересами самого господарського товариства. У свою чергу, легітимні інтереси господарського товариства формулюються його вищими органами і захищаються в суді виконавчим органом останнього, а не окремим учасником, індивідуальні інтереси якого можуть суперечити як інтересам інших учасників, так і законним інтересам усього товариства. Чинне законодавство України не перешкоджає учаснику господарського товариства захищати свої права та охоронювані законом інтереси шляхом звернення з відповідним позовом до суду. Але такий позов подається у випадку порушення, оспорювання чи невизнання прав та інтересів цієї особи самим товариством, учасником якого вона є, органами чи іншими учасниками цього товариства. При цьому не виключається можливість звернення особи до суду за захистом прав та охоронюваних законом інтересів господарського товариства, учасником якого вона є, але за належно оформленим уповноваженням цього товариства або якщо таке право надається йому статутом останнього. У наведеній справі не було встановлено, що позивач був належно уповноваженим представником товариства. За таких умов апеляційний господарський суд, встановивши, що позивачем не доведено, у чому саме полягали порушення або оспорювання прав і охоронюваних законом інтересів позивача саме як учасника ТОВ «СП «Аквавінтекс» при укладенні спірних договорів, та не доведено, у чому полягає його матеріально-правова зацікавленість у результатах розгляду позову, а також врахувавши, що законодавством не передбачено право учасника господарського товариства звертатись до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва, дійшов обґрунтованого висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову [8].

Однак згодом Верховний Суд України змінив цю практику, в тому числі уточнивши зміст п. 51 відповідної постанови Пленуму. Так, у одній зі справ, на підставі положень ст. 167 ГК України з урахуванням поняття корпоративних прав та п. 4 частини першої ст. 12 ГПК Украї-

ни стосовно підвідомчості господарським судам справ, які виникають із корпоративних відносин, Суд дійшов висновку про те, що незалежно від суб'єктного складу спору, якщо учасник (акціонер) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав, то такий спір підвідомчий господарським судам.

Обґрунтовуючи свою позицію, касаційний суд також послався на п. 51 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13. Водночас процитував цей пункт у рішенні частково, не акцентуючи увагу на повноваженнях позивача-акціонера. Хоча у відповідному роз'ясненні це мало ключовий характер. Оцінюючи законність рішення касаційного суду, Верховний Суд України у своїй постанові зазначив наступне.

Аналіз наведених норм матеріального права з урахуванням положень пунктів 18.1 і 18.5.7 статуту товариства, зважаючи на частку позивача у статутному фонді товариства (70%), дав підстави суду для висновку, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав [9].

Таким чином, Верховний Суд України у конкретній справі визнав право акціонера (учасника) оспорювати договір, укладений товариством, якщо позов мотивовано порушенням корпоративних прав, однак зробив застереження, що його висновок обумовлений також мажоритарною участю позивача у товаристві. І саме це застереження робить сформульовану правову позицію вразливою, оскільки породжує певну невизначеність: який мінімальний розмір частки дає учаснику право оспорювати договір, укладений товариством. Особливо, якщо зважати на право країн Європи, споріднених з вітчизняною правовою системою. Наприклад, у Німеччині правом на подання непрямого позову володіють акціонери, які в сукупності є власниками не менше 1% статутного капіталу товариства [10, с. 143].

На нашу думку, слід визнати обґрунтованим право учасника на подання відповідного непрямого позову у тих випадках, коли він порушує корпоративні права учасника, незалежно від розміру його частки. Водночас юридична оцінка факту порушення корпоративних прав вчиненим товариством правочином повинна надаватися зважаючи на особливості корпоративних відносин, зокрема, з урахуванням того, що відсутній безпосередній правовий зв'язок між корпоративними правами учасника і майном (у тому числі продукцією та коштами) товариства.

Так, у випадку прийняття загальними зборами рішення про вчинен-

ня правочину за відсутності учасника, що зумовило відсутність кворуму на загальних зборах, таке порушення прав учасника може вважатися підставою оспорування укладеного товариством договору. Натомість, укладення договору директором у межах його повноважень або ж на виконання рішення загальних зборів, яке було прийнято без порушення прав учасника, відсутність учасника на цих зборах, голосування проти прийняття рішення чи навіть продаж майна товариством за ціною менше ринкової не свідчать про порушення корпоративного права учасника фактом укладення цього договору. При цьому слід враховувати, що мова йде про право на позов у процесуальному, а не матеріальному сенсі.

Окремо зазначимо, що «проблеми» учасника, який оспорує укладений товариством правочин унаслідок виходу виконавчого органу за межі своїх повноважень, не обмежуються тільки необхідністю доведення свого порушеного корпоративного права. Як свідчить судова практика, при розгляді відповідних спорів інша сторона правочину або суд застосовують до спірних правовідносин положення статей 92 і 241 ЦК України та досліджують питання про наступне схвалення товариством правочину, який було вчинено від імені товариства органом управління з перевищенням власних повноважень [11; 12]. Станом на сьогодні саме застосування вказаних норм права можна визнати чи не найбільшою перешкодою на шляху захисту корпоративних прав у відповідних ситуаціях. Більш конкретно мова йде про те, дії якого органу управління товариства можуть вважатися наступним схваленням правочину: дії будь-якого органу, в тому числі директора, чи дії того органу управління, який повинен був приймати рішення про вчинення правочину.

З цього приводу Верховний Суд України послідовно висловлює правову позицію, яку черговий раз підтримав у 2016 році. За обставинами справи суди розглядали зустрічний позов про визнання недійсним правочину, підписаного від імені товариства його директором з перевищенням повноважень та з порушенням процедури укладення значного правочину. Верховний Суд України в цій частині зазначив, що за змістом частини першої ст. 241 ЦК України законодавець не ставить схвалення правочину в обов'язкову залежність від наявності рішень окремих органів управління товариства, оскільки підтвердженням такого схвалення закон визначає вчинені на його виконання дії особи, в інтересах якої його було укладено. Такі дії повинні свідчити про прийняття правочину до виконання. Судами при розгляді справи було об'єктивно встановлено, що відповідач за первісним позовом упродовж тривалого часу вчиняв дії, спрямовані на виконання оспоруваного договору, зокрема, підпису-

вав додаткові угоди і специфікації на поставку товару, приймав відвантажений товар, здійснював часткову оплату його вартості.

За наявності таких фактів судам належало керуватися положеннями ст. 241 ЦК України і, зокрема, нормою, наведеною у другому реченні частини першої цієї статті. Сама по собі відсутність у генерального директора відповідача повноважень на укладення від імені товариства спірного договору не створює підстави для визнання цього договору недійсним, оскільки за фактичними обставинами справи договір не тільки прийнято до виконання, а й значною мірою виконано. За таких обставин у визнанні договору недійсним слід було відмовити [13].

Разом з тим викликає певні сумніви застосування ст. 241 ЦК України до спірних правовідносин. За буквального змісту вказаної норми правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою.

Тлумачення даної норми має здійснюватися насамперед з урахуванням того, що вона розміщена у главі 17 кодексу під назвою «Представництво». Згідно з частиною першою ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. При цьому, з огляду на зміст частини другої ст. 237, ст. 238, ст. 239, частин першої–другої ст. 240, частини першої ст. 241 ЦК України та частин другої–четвертої ст. 250 ЦК України представництво є правовідношенням між двома окремими особами. Це надзвичайно важливо, оскільки характеризує правову природу відношення представництва у приватному праві.

Натомість згідно з частиною першою ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Це також важливе положення, в основу якого покладена правова природа юридичної особи як такої.

Системне тлумачення наведених вище норм приватного права дає підстави для висновку про відмінність правовідносин представництва, які виникають між двома особами, тобто юридично рівними та майново-самостійними суб'єктами, та вчинення дій юридичною особою через свої органи, які не є окремими особами, а виступають, спрощено кажучи, частинками, елементами самої юридичної особи.

Неврахування цих, на нашу думку, принципів відмінностей і потягло за собою труднощі у застосуванні ст. 241 ЦК України до наведених

вище практичних ситуацій у контексті визначення того, який саме орган повинен здійснити волевиявлення, щоб вважати правочин схваленим товариством. Положення цієї норми розраховані виключно на відносини представництва, у межах яких даної проблеми не виникає: дії повинна вчинити особа, яку представляють. Якщо довіритель є фізична особа, можуть враховуватися її дії, якщо юридична особа – дії органу, який уповноважений представляти юридичну особу, а оскільки про схвалення свідчать, як правило, не правочини, а юридичні вчинки чи фактичні дії (передача майна, зняття автомобіля з реєстрації, неповернення грошових коштів, тобто «прийняття» оплати тощо), то ці дії цілком можуть вчинятися і директором товариства. Але як тільки постає спокуса застосування ст. 241 ЦК України до вчинення дій органом юридичної особи, виникає парадоксальна ситуація: правочин, вчинений директором з перевищенням повноважень, може бути схвалений діями цього ж директора. Навряд чи такий підхід характеризується ознаками розумності.

Враховуючи викладене, застосування ст. 241 ЦК України в описаних вище практичних ситуаціях важко визнати обґрунтованим. Захист прав і законних інтересів іншої сторони правочину в таких випадках цілком і повністю забезпечується приписами частини третьої ст. 92 ЦК України, відповідно до яких у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

Проведений аналіз свідчить про те, що питанням захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) товариства присвячується значна увага як самим законодавцем, так і судами. Втім, не завжди ці зусилля призводять до належного та обґрунтованого вирішення практичних проблем, що не поодинокі виникають у корпоративних спорах. Зазначені проблеми потребують проведення глибоких наукових досліджень – і хоча вони і є об'єктами наукових робіт, але не завжди досліджуються системно, у сукупності з загальними принципами захисту суб'єктивних цивільних прав.

Перелік використаних джерел

1. *Постанова Верховного Суду України від 21 травня 2013 року у справі № 3-8гс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31530434>*
2. *Постанова Вищого господарського суду України від 03 грудня*

2014 року у справі № 910/7340/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41798267>

3. Постанова Верховного Суду України від 25 березня 2015 року у справі № 3-22гс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/006E581408FA496EC2257E20002B13BB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/006E581408FA496EC2257E20002B13BB)

4. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин у цивільному праві / Р. А. Майданик. – К. : Київський ун-т, 2002. – 502 с.

5. Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография / И. В. Венедиктова. – Х. : Точка, 2012. – 508 с.

6. Рішення Конституційного Суду України №18-рп/2004 від 01.12.2004 року (справа про охоронюваний законом інтерес) // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – №6. – С. 15 (С. 6-15)

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>

8. Постанова Вищого господарського суду України від 01 жовтня 2013 року у справі № 5017/3285/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33972311>

9. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2015 року у справі № 3-207гс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42576430>

10. Ковалишин О. Р. Непрямий позов: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні / О. Р. Ковалишин // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) : Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. наук. праць / ред. кол. : О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 142–145.

11. Постанова Вищого господарського суду України від 26 жовтня 2011 року у справі № 15/52пн-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18853181>

12. Постанова Вищого господарського суду України від 20 квітня 2016 року у справі № 910/18936/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57366591>

13. Постанова Верховного Суду України від 06 квітня 2016 року у справі № 3-84гс16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57169342>

КОТ О. Окремі питання судової практики захисту корпоративних прав.

У статті досліджується практика національних судів щодо способів захисту корпоративних прав, зокрема, надається аналіз позицій у рішеннях Верховного Суду України щодо питання вирішення корпоративних спорів, проаналізовано інші способи захисту прав учасників господарських товариств. Крім того, автором критично проаналізовані механізми захисту прав учасників у випадках збільшення статутного капіталу акціонерного товариства, що є досить цікавим для наукового аналізу. Також у статті проілюстровано практику з питань обрання належного способу захисту корпоративних прав, а також, зокрема, прав корпоративного управління.

Ключові слова: корпоративне право, захист корпоративних прав, судова практика, судовий захист корпоративних прав.

КОТ А. Отдельные вопросы судебной практики защиты корпоративных прав.

В статье исследуется практика национальных судов по вопросам способов защиты корпоративных прав, в частности, анализируются позиции в решениях Верховного Суда Украины по вопросу разрешения корпоративных споров, проанализированы другие способы защиты прав участников хозяйственных обществ. Кроме того, автором критически проанализированы механизмы защиты прав участников в случаях увеличения уставного капитала акционерного общества, что является достаточно интересным для научного анализа. Также в статье проиллюстрирована практика по вопросам избрания надлежащего способа защиты корпоративных прав, а также, в частности, прав корпоративного управления.

Ключевые слова: корпоративное право, защита корпоративных прав, судебная практика, судебная защита корпоративных прав.

КОТ О. Separate issues of judicial practice on protection of corporate rights.

As the title implies the article is set on researching and studying cases in the sphere of corporate disputes. A mention should be made the cases are of great interest and help to understand practical application of Ukrainian legislation and approaches of the courts in the sphere of corporate disputes settlement.

The text gives a valuable information on the means of interpretation by

courts of provisions prescribed by civil legislation, in particular, the Civil Code of Ukraine, laws of Ukraine, regulatory acts and others concerning protection of corporate rights.

The questions of recognition of the decision of the general shareholders meeting relating increasing the charter capital as null and void, and the grounds of such recognition are noted. It is also shown that the difference between the terms of «the decision to commit a significant transaction» and «decision on preliminary approval of significant transactions» is stressed in the decision of the Supreme Court of Ukraine. The author also in this research draws attention to attempts of the legislator to enhance provision of the law and gives his their detailed analysis. Recommendations are also given concerning the opinion of the High Economic Court of Ukraine that the rights and interests of the member of the legal entity and the rights and interest of the very legal entity should not be identified.

The article examines the practice of national courts concerning the means of protecting corporate rights, including an analysis of the opinions of the Supreme Court of Ukraine in its decisions, on the issue of corporate disputes, analyzed other means of protecting rights of participants of legal entities. In addition the author critically analyzed mechanisms to protect the rights of participants in case of increase of the charter capital of legal entity, which is quite interesting for scientific analysis. The article also illustrates the practice on the choosing the proper method of protecting corporate rights and, in particular, corporate governance rights.

Conclusions are drawn that considerable attention is devoted to protection of the corporate rights of members (shareholders) of the legal entity both by the legislature and the courts. However, these efforts do not always lead to appropriate and reasonable solution of practical problems and these problems require a fundamental research.

Key words: *corporate law, protection of corporate rights, judicial practice, judicial protection of corporate rights.*